

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

A beruházó és az állam közötti vitarendezési (ISDS) eljárás és annak aktuális kritikái

Dr. Hajdu Gábor

Témavezetők:

Prof. Dr. Nagy Csongor István, PhD

Dr. Víg Zoltán, PhD

Szeged, 2021.

Bevezető

Az elmúlt évtizedekben komoly népszerűsége tett szert a nemzetközi befektetések terén az úgynevezett Befektető-Állam Vitarendezés (Investor-State Dispute Settlement – ISDS) intézménye, ugyanis a XX. század folyamán, különösen a II. Világháborút követően, lényegesen megnőtt a külföldi befektetések jelentősége, és az ezekkel járó viták száma. Ennek főképpen az volt az oka, hogy a külföldi befektetők, különösen a fejlődő országokban, gyakran bizalmatlanok voltak a helyi bíróságokkal szemben, ezért megpróbálták a felmerülő viták megoldásának tekintetében egy független vitarendezési mechanizmust beiktatni. Ez volt az ISDS eljárás, mely valójában csak annyit jelent, hogy a fogadó állam hajlandó egy független nemzetközi választottbírói fórum elé vinni a külföldi beruházóval a beruházás kapcsán felmerülő vitáját. Ennek jogalapját pedig a fogadó állam által kötött kétoldalú befektetésvédelmi egyezményben (Bilateral Investment Treaty – BIT), vagy valamilyen beruházásvédelemmel foglalkozó multilaterális egyezmény, vagy esetleg a külföldi befektetővel kötött egyéni beruházásvédelmi szerződés adja, melyben a fogadó állam hozzájárul a viták nemzetközi választottbírói általi rendezéséhez.

Tehát az ISDS eljárás lényege, hogy a külföldi befektető és a fogadó állam közötti vitát egy nemzetközi választottbírói bíróság dönti el, amiről feltételezik, hogy pártatlanabb ítéletet tud meghozni, mint a fogadó állam belföldi bíróságai. Ha figyelembe vesszük a II. Világháborút követő kisajátítási és államosítási hullámokat, az ezekkel kapcsolatos propagandát, a fogadó állam szerveinek elfogultságától való félelem nem is volt feltétlenül alaptalan a külföldi beruházók részéről. Az ISDS eljárást a diszpozitivitás jellemzi, a legtöbb esetben az eljárási szabályokról a felek rendelkezhetnek, illetve gyakran a külföldi befektető is több eljárási keretrendszer közül választhat, az ISDS eljárás jogalapját képező egyezmény rendelkezésének függvényében. Az ISDS eljárás egyik jellemzője az aszimmetria (csak a külföldi befektető kezdeményezhet eljárást, és érdemi ellenkeresettel nem élhet a fogadó állam), valamint a véglegesség (a rendes jogorvoslat kizárása). Az eljárás eredményeképpen a választottbírói bíróságok gyakran kötelezik a fogadó államot az eredeti állapot helyreállítására, vagy amennyiben ez nem lehetséges, pénzbeli kártalanítás fizetésére.

Népszerűsége ellenére jelentős kritikák érték az ISDS eljárást az elmúlt két évtizedben, mind nyugati, mind fejlődő országbeli szakértők és aktivisták részéről. Ezek a kritikák, többek között, az eljárás aszimmetrikus jellegére, az állítólagosan a befektetőknek kedvező elfogult választottbírókra, az egységes gyakorlat és értelmezés, valamint a transzparencia és a helyi közösségek részvételének hiányára helyezték a hangsúlyt. A kritikusok véleménye szerint

ezek az ISDS eljáráson belüli „rendellenességek” káros hatással vannak a fogadó államra, befagyasztják a közérdekben történő szabályozás bizonyos elemeit, vagy legalábbis megnehezítik a befektetői érdekekkel ellentétes jogszabályok, döntések meghozatalát vagy végrehajtását. Ez utóbbi az úgynevezett szabályozási befagyasztás („regulatory chill”) jelensége, amely szintén egyfajta kritikaként jelenik meg az ISDS eljárás kapcsán.

A kutatás indokai, az értekezés célkitűzése, az anyaggyűjtés és az alkalmazott módszerek

Jelen doktori értekezés témáját az ISDS eljárás és a vele kapcsolatban felmerült kritikák, ezen belül is kiemelve a szabályozási befagyasztást, képezték. A téma jelentőségét igazolja, hogy az elmúlt évtizedekben az ISDS eljárásra alapuló ügyek jelentősen megszorodtak, például Magyarországnak is már tizenhat ISDS ügye volt. Nemcsak az ügyek száma adja az ISDS eljárás jelentőségét, hanem az ügyekkel kapcsolatos kártalanítási összegek nagysága is. A megítélt kártalanítások akár több tízmillió amerikai dollárt is kitehetnek, az eljárási költségek pedig szintén dollármilliók nagyságrendeket érnek el. A „vesztes fizet” elv korlátozott alkalmazása következtében ezeket az összegeket tipikusan a vitázó feleknek önállóan kell viselnie. Tehát elmondhatjuk, hogy az ISDS ügyek nemcsak a fentebb feltételezett szabályozási befagyasztás tekintetében hathatnak ki a fogadó államokra, hanem komoly anyagi következményekkel is járnak. Különösen a fejlődő országok számára jelentősek ezek az összegek. Ez azért fontos, mert sokszor hajlandóak kiegyezni a befektetővel, a közérdek megvalósításának kárára.

Az értekezés két fontos kérdést vizsgált (kutatási kérdések):

- (1) mennyire megalapozottak az ISDS eljárással szemben megfogalmazott kritikák (különös tekintettel a szabályozás befagyasztására)
 - (A) elméleti szempontból,
 - (B) gyakorlati szempontból,
- (2) milyen alternatívák állnak rendelkezésre az ISDS eljárás mellett, és ezek képesek-e orvosolni annak hiányosságait?

Az ISDS eljárás körüli viták következtében egyértelművé válik annak szükségessége, hogy megvizsgáljuk azt, hogy ezek az állítólagos hiányosságok tapasztalhatóak-e, egyrészt az elmélet szempontjából (megvizsgálva a jogalapokat képező egyezményeket és az eljárási keretrendszereket), másrészt pedig a gyakorlat, tehát az ISDS jogesetek szempontjából. Amennyiben bebizonyosodik, hogy a fent említett kritikáknak van alapja, akkor

mindenképpen érdemes és szükséges megvizsgálni, hogy milyen alternatív megoldások lehetségesek, az ISDS eljárást pótolhatja-e más eljárás (a belföldi bírósági úton túl), és azok alkalmasak-e az ISDS-el szemben felmerült kritikák kiküszöbölésére.

A kutatás során az forrás- és adatgyűjtés többféleképpen valósult meg. Először is, összegyűjtésre került a rendelkezésre álló szakirodalom. A befektetésvédelmi szakirodalomban, annak erősen nemzetközi jellege miatt, alapvetően az angol nyelvű tanulmányok és kutatások dominálnak, így az értekezés fő szakmai forrását is ezek adták. Természetesen, a rendelkezésre álló magyar szakirodalmat is feldolgoztuk és a kutatás szerves részévé vált, az értekezés koncepciója által nyújtott keretek figyelembevételével. Fontos kiemelnünk, hogy a témát körülvevő viták miatt nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy csak a kellően objektív tudományos munkákra hivatkozzunk, az egyértelműen elfogultabb, úgymond aktivistának vagy lobbis munkának tekinthető forrásokat csak demonstratív célokra használtuk fel. A szakirodalom után az anyaggyűjtés következő állomása az értekezés számára releváns kétoldalú befektetésvédelmi egyezmények összegyűjtése volt. Itt alapvető szempont volt, hogy földrajzilag minél szélesebb körből merítsünk egyezményeket, főképp a BIT-ek esetében, hisz a kutatás is globális viszonylatban foglalkozik témájával. Egy másik jelentős szempont volt a tendencia-kimutatásra alkalmas egyezmények kiválasztása. A szelekció ebben az esetben elkerülhetetlen volt, a több ezer BIT következtében. A BIT-eken túlmutatva, a kutatás során más egyezmények (pl. többoldalú beruházásvédelmi egyezmények vagy szabadkereskedelmi egyezmények) és jogforrások, valamint különböző nemzetközi szervezetek által kibocsátott eljárási szabályok is összegyűjtésre kerültek, relevanciájuk szerint szelektálva. Végezetül, a kutatás során a vizsgált több száz nemzetközi beruházásvédelmi jogesetből kiválasztásra került az a tizenhét ISDS jogeset, ami a kutatási célkitűzések megvalósítása szempontjából ígéretesnek tűnt.

Módszertanilag az értekezésben a kvalitatív kutatásra helyeztük a hangsúlyt, egyedül a statisztikai kérdésekkel foglalkozó fejezet esetében alkalmaztunk kvantitatív kutatási módszert. Ez a téma jellege által indokolt. Az értekezésben felvetett kutatási kérdések megválaszolásához ugyanis szükséges történeti és rendszertani kontextusba helyezni az ISDS eljárást, azonosítanunk kell az ISDS eljárás legfontosabb jellemzőit, és pontosan meg kell határozni az ellene megfogalmazott kritikákat. Így a kvalitatív módszertanon belül többféle módszert is alkalmaztunk az értekezésben. A történeti elemzés, a jogdogmatikai elemzés, a jogösszehasonlítás, és a joggyakorlat elemzése a legmeghatározóbbak ezek közül. Az egyes módszerek pontos alkalmazásáról lentebb fogunk értekezni, az értekezés bemutatásánál.

Az értekezés megpróbál hozzájárulni annak a jelentős kérdésnek az eldöntéséhez, amely damoklészi kardként lebeg az ISDS eljárás fölött az elmúlt években: mennyire igazoltak a fokozódó kritikai észrevételek az intézmény tekintetében? Az értekezés tehát megpróbál választ adni erre, és mérlegeli, hogy egyes kérdésekben inkább az ISDS eljárás támogatóinak vagy ellenzőinek lehet igazat adni a rendelkezésre álló ismeretek, feldolgozott elméleti és gyakorlati anyagok fényében. Továbbá, az ISDS eljárás megítélése mellett az értekezés arra is fényt derít, hogy milyen alternatívák állnak rendelkezésre, és ezek az ISDS eljáráshoz képest mennyire járhatóak.

Az értekezés bemutatása

Az értekezés szerkezetében az első láncszemet a jogtörténeti áttekintés képezte. Az ISDS eljárás alapvetően a befektetésvédelmi joggal együtt alakult ki, annak gyakorlatilag elválaszthatatlan részét képezi, így érdemes az általánostól közelíteni a specifikushoz, vagyis a jogtörténeti részben először tárgyaltuk a befektetésvédelmi jog rövid történetét, mielőtt konkrétan az ISDS eljárás történeti elemzésére tértünk volna. A témát alapvetően három alfejezetre bontottuk, kombinálva az előbbi megközelítést egy időbeli felosztással: a II. Világháború előtti időszak, a II. Világháborút követő események, és a BIT-ek megjelenése és az ICSID. Az utóbbi alfejezet végén röviden kitértünk a BIT-ekhez kapcsolódó számadatokra is. A jogtörténet révén kontextusba helyeztük az ISDS eljárást, felfedtük, hogy miért alakult ki, mik voltak azok a külföldi befektetői és fogadó állami érdekek a XX. század folyamán, amelyek végső soron az eljárás megjelenéséhez és elterjedéséhez vezettek. Ezeknek az érdekeknek az ismerete jelentős szerepet játszott az ISDS eljárás jellemzőinek és kritikáinak az értelmezésében.

Ezt követően áttértünk az ISDS választottbírói eljárás általános jellemzőinek vizsgálatára, hét altémára bontva. Itt először részletesen meghatároztuk, hogy mik azok a jellegzetességek, amelyek az ISDS eljárás lényegét adják. Erre azért volt szükség, mert a kritikák jelentős része ezekből a jellemzőkből fakad, így azok megismerése elengedhetetlen eleme a téma feldolgozásának. Hasonlóképpen a történeti fejezethez, itt is az általánostól közelítünk a specifikus felé, így az általános jellemzők elemzését követően áttértünk arra, hogy az ISDS eljárás milyen formában jelent meg a számára jogalapot nyújtó BIT és multilaterális egyezményekben. Mindkettő esetében szelektáltunk, olyan egyezmények cikkelyeit elemezzük, amelyek beilleszthetőek egy fejlődési ívbe. Így, nem csak egy időtlen módon elemeztük az ISDS eljárást, hanem specifikus egyezményekhez, specifikus

időszakokhoz kapcsolva is. Itt megfigyelhettünk bizonyos tendenciákat, amelyek segíthetnek jobban kontextusba helyezni az ISDS eljárást. Magyarország egyezményeinek egy részét is vizsgálat alá vettük. Tovább folytatva ezt a gondolatmenetet, ha az ISDS eljárást specifikusan vizsgáljuk, akkor szükséges volt kitérni a különböző eljárási keretrendszerekre is, amelyek közül a legfontosabbakat válogattuk ki: az ICSID és az UNCITRAL eljárásait, illetve kitértünk röviden a kevésbé meghatározó keretrendszerekre is. A keretrendszerek ismerete nélkülözhetetlen az értekezés szempontjából, hisz nem beszélhetünk a kritikákról a megfelelő elméleti megalapozás nélkül, ha nem tudjuk, hogy pontosan mit kritizálnak az ISDS eljárás ellenzői. Továbbá, ahogy a kutatási kérdésben megfogalmazásra került, az elméleti anyag vizsgálata önmagában az egyik útját képezte annak feltárásának, hogy mennyire megalapozottak az ISDS eljárással szemben megfogalmazott kritikák. A fejezet zárásaként megvizsgáltuk az ISDS rendszer szerint lezajló jogesetekre vonatkozó számadatokat is.

Az elméleti megalapozást követően áttértünk a kritikák vizsgálatára. Hasonló módszert alkalmazva, mint az ISDS eljárás általános jellemzőinél, definiáljuk, és amennyire ez lehetséges, csoportosítottuk az ISDS-el szemben megfogalmazott kritikákat. Alapvetően egy hármas felosztást alkalmaztunk, elválasztva egymástól a választottbírókhoz köthető kritikákat, az ISDS eljárás jellegéhez köthető kritikákat, és végezetül az ISDS eljárás költségeihez és kimeneteléhez köthetők kritikákat. Ennek jelentőségét nem szükséges indokolni, hisz a kutatási kérdések megválaszolásához szükséges volt ezt feltárni. A szabályozási befagyasztás kritikáját viszont elkülönítve vizsgáltuk egy saját fejezetben, mivel az egy komplexebb probléma, több lehetséges fogalommeghatározással és típussal, amik külön alfejezetet is kaptak.

Az elméleti áttekintést követően a jogesetek vizsgálata következett az értekezésben. Itt szükségszerűen szelekciót alkalmaztunk, kiválogatva a szakirodalom szerint legnagyobb horderővel vagy számunkra releváns tudományos értékkel bíró jogeseteket. Ezek tekintetében nem csupán egyszerű elemzésre törekedtünk, hanem kritikai szempontból is értelmeztük azokat, mindegyik esetben vizsgálva, hogy milyen tárgyalt kritikák valósulnak meg a jogesettel kapcsolatban, vagy éppen milyen kritikákat cáfol a jogeset valamilyen aspektusa. Összesen tizenhét ISDS jogesetet vizsgáltuk meg ilyen módon: *Abengoa v. Mexico*, *Occidental Petroleum v. Ecuador (II)*, *Copper Mesa v. Ecuador*, *Pac Rim v. El Salvador*, *Renco v. Peru (I) és (II)*, *AbitibiBowater v. Canada*, *Veolia v. Egypt*, *Ethyl Corporation v. Canada*, *Dow v. Canada*, *Vattenfall v. Germany (I) és (II)*, *Energía Solar v.*

Spain, Blusun v. Italy, Philip Morris v. Australia, Philip Morris v. Uruguay. Ezzel a fejezettel megvalósítottuk az első kutatási kérdés második felét, a gyakorlati vizsgálatot.

Ugyanakkor, voltak olyan kritikák, ahol nem feltétlenül elegendő az elméleti és jogeseti elemzés, lehetséges volt őket számszerűsíteni és ezúton értelmezni is. Ezek esetében érdemesnek tűnt kvantitatív kutatási módszereket is alkalmazni, és megvizsgálni, hogy statisztikai szempontból mennyire igazolhatóak. Így a jogeseteket követő fejezetben erre kitértünk. Ezzel egybekövetve pedig különös figyelmet szenteltünk Magyarországnak, ezáltal vizsgálva, hogy milyen mértékben van az ISDS eljárás kihatással hazánkra számszerűleg, ami a nemzetközi jelleg és jelentőség mellett helyit is kölcsönöz a dolgozatnak.

Az elméleti, gyakorlati és statisztikai elemzéssel befejeztük vizsgálódásunkat az első kutatási kérdés tekintetében, így áttértünk a második kutatási kérdés vizsgálatára és megválaszolására. Ezt az utolsó fejezetben végeztük el, ahol elemeztük az úgynevezett Befektetési Bírósági Rendszert és annak történeti kialakulását. Ez az Európai Unió által kidolgozott új vitarendezési módszer, ami az ISDS eljárást kívánja felváltani. Az elemzésen túl itt azt is vizsgáltuk, hogy milyen hiányosságokat pótol, illetve nem pótol ez a rendszer, és így mennyire alkalmas az ISDS eljárás helyettesítésére.

A kutatás eredményei

A kutatás során feltárt kritikákat az értekezés kielemezte elméleti és gyakorlati szempontokból. A kutatás eredményeit az egyes kritikákra lebontva mutatjuk be:

Az első vizsgált kritika az ISDS eljárás jogalapját képező anyagi jog választottbírók általi kiterjesztő értelmezése volt. E felvetés szerint a választottbírók kihasználják az ISDS eljárás által biztosított széles mérlegelési körüket, és azt vagy a külföldi befektető érdekében alkalmazzák, vagy legalábbis az eljárás elnyújtására használják fel (például azáltal, hogy egyáltalán megállapítják a joghatóságukat, és megkezdik az ügy tárgyalását). Az értekezésben vizsgáltak alapján arra a következtetésre juthattunk, hogy ez a kritika részben megalapozottnak tűnt, ugyanis, egyrésztől több olyan jogesetet is tudtunk találni, ahol a választottbírók egyértelműen kiterjesztő értelmezéssel éltek vagy közvetlenül a külföldi befektető érdekében, vagy pedig a joghatóság megállapítása érdekében (ami az eljárás elhúzódásához vezet). Erre az utóbbira kiváló példa volt a *Pac Rim v. El Salvador*, ahol megállapította a választottbírók a joghatósága hiányát a per alapját képező egyezmény tekintetében, de egyébként lefolytathatónak ítélte meg az eljárást, El Salvador saját

törvényeire alapozva. Másrészt pedig, az értekezés statisztikai fejezetében bemutatott Gus van Harten által végzett részletes felmérés is igazolni tűnik ezt a felvetést. Ugyanakkor, ahogy említettük, csak részben lehet megalapozottnak tekinteni, mivel olyan jogeseteket is elemeztünk (például a *Blusun v. Italy* az érdemi kérdések tekintetében), melyekben a választottbíróság mégiscsak egy korlátozó értelmezést alkalmazott, másrészt pedig a Gus van Harten féle felmérés a kutató saját bevallása szerint nem teljeskörű, illetve más általunk vizsgált statisztikai adatok sem mutatták azt, hogy lényegi mértékben kihatott volna ez az esetleges kiterjesztő értelmezés a jogesetek végkimeneteleire. Ennek következtében ezzel a kritikával kapcsolatban megállapíthattuk, hogy egy mindenképpen létező jelenségről van szó, nem alaptalan felvetés, ugyanakkor nem tekinthető univerzálisnak az ellenpéldák következtében, illetve a kiterjesztő értelmezés gyakorlati jelentősége, hatása az ügyek végkimenetelére is kérdésbe vonható (a statisztikai eredmények alapján).

A választottbírókhoz kapcsolódó kritikák értékelése

Áttérve a választottbírókhoz kapcsolódó kritikákra, második vizsgált kritikánk a választottbírói függetlenség és pártatlanság hiányának felvetése volt. Eszerint a választottbírók részrehajlóak a külföldi befektetők javára. A megvizsgált elméleti anyag ezt alapvetően nem támasztja alá, az elemzett eljárási keretrendszerek mindegyike törekszik arra, hogy a választottbírók kijelölése kapcsán mindkét vitázó félnek egyenlő lehetőséget biztosítson. Ahogy viszont az *Energía Solar v. Spain* eset is jól példázza, ez a lehetőség korántsem biztosítja feltétlenül a választottbírók függetlenségét a gyakorlatban. Ugyanakkor, ha a választottbírók jelentős része elfogult lenne a külföldi befektetőkkel szemben, akkor minden bizonnyal lényegesen nagyobb aránnyal nyernének külföldi befektetők ISDS ügyeket, mint amit a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján láthattunk. További fontos eljárási garancia a választottbírók függetlensége és pártatlansága kapcsán, ahogy a fentebb említett jogeset is mutatja, az elfogult választottbírók által hozott ítéletek utólagos semmitésére van lehetőség néhány eljárási keretrendszerben, mint például amilyen az ICSID is. Tehát, nemcsak nem tűnik túlságosan elterjedt jelenségnek ez a kritika, de bizonyos eljárási keretrendszerek konkrétan rendelkeznek mechanizmusokkal a jelenség utólagos orvosolására. Így a végkövetkeztetésünk a kritika kapcsán az, hogy habár előfordulhat eshetőlegesen, nem igazán megalapozott, nem tekinthető általános érvényűnek, és ha elő is fordul, valószínűleg lesz a fogadó államnak lehetősége az ebből következő hátrányát orvosolnia.

Harmadik kritikánkat az „elit csoport” koncepciója képezte, vagyis, hogy a választottbírókat az esetek többségében ugyanabból a kis számú exkluzív csoportból választják ki. Az

alapvető probléma ezzel a kritikával az, hogy a választottbírók személyét a felek szabadon választhatják a legtöbb esetben, ezáltal lehetősége van a feleknek külsős választottbírókat kijelölni, aki nem köthető ehhez az elithez. A kvázi-elit képződés ezen a téren feltehetően annak tudható be, hogy az ISDS eljárás levezetéséhez szükséges jogi tudás és tapasztalat nem túlságosan elterjedt, így a vitázó felek számára előnyösebb „bevált” választottbírókat kijelölni. Összességében a jelenséget ésszerű módon tudjuk magyarázni, az elméleti joganyag megcáfolja azt a feltevést, hogy a választottbírók teljesen exkluzív csoportot képeznének, és a gyakorlat tekintetében sem jellemző, hogy lényeges behatása lenne az ügyek kimenetelére.

Az ISDS eljárás jellegéhez kapcsolódó kritikák

Áttérve az ISDS eljárás jellegéhez kapcsolódó kritikákra, negyedik vizsgált kritikánk az aszimmetrikus eljárás kérdése volt. Ennek a kritikának a képviselői azt sérelmezik, hogy az ISDS eljárás egyoldalú eljárásnak tekinthető, a külföldi befektető indíthat csak ítéletet, a fogadó állam részére pedig nem biztosítható érdemi ellenkereseti lehetőség. Ez habár egy elkerülhetetlen eleme az ISDS eljárásnak, a gyakorlatban több példát is felhozhatunk, ahol a fogadó államnak egyébként fennállt jogos sérelme a külföldi befektetővel szemben, a külföldi befektető tevékenységével bekövetkező károk következtében (ilyen volt például a *Copper Mesa v. Ecuador* jogeset). Tehát, habár az ISDS eljárás lényegéből, és az annak jogalapot nyújtó egyezményekből következően nem lehetséges a nem-aszimmetrikus eljárás, a gyakorlatban mégiscsak bizonyos fokú problémát okozhat ez abból következően, hogy csak az egyik vitázó félnek van tényleges lehetősége az igényérvényesítésre. Természetesen a fogadó államnak, mint szuverén hatalommal rendelkező entitásnak, van lehetősége érvényesíteni akarátát, igényét a külföldi befektetővel szemben, akár belföldi bírósági úton, vagy akár más hatalmi eszközön keresztül. Így összességében azt mondhatjuk, hogy ezt a kritikát lehetetlen orvosolni, nemcsak az ISDS eljárás, de az egész nemzetközi befektetésvédelmi jog teljes átalakítása nélkül.

A következő vizsgált kritikánk az ISDS eljárást kezdeményező befektető személyéből fakad. Azzal, hogy csak a külföldi befektető számára biztosított az ISDS eljárás, a belföldi befektetőnek nem, így az előbbi versenyelőnybe kerülhet az utóbbival szemben. A kérdést a gyakorlat szempontjából tudjuk legjobban értékelni. Ugyanakkor tapasztalhattuk, hogy a külföldi befektető meghatározása meglehetősen változó tud lenni, és például a *Pac Rim v. El Salvador*, illetve a *Philip Morris v. Australia* ügyekben azt állapíthattuk meg, hogy a külföldi befektető manipulálja a honosságát, hogy ISDS eljárást tudjon kezdeményezni. A vizsgált gyakorlat azt mutatja, hogy ez a stratégia néha sikeres is tud lenni. A belföldi

befektetőnek tehát potenciálisan lehetősége van hasonló manipulációra, hogy lehetősége nyíljon ISDS eljárás indításához. Ugyanakkor, a probléma kikerülése az ISDS eljárás hiányosságaiból fakad (a kellően lazán meghatározott külföldi befektetői fogalom kihasználásából, és a választottbírók esetleges kiterjesztő értelmezéséből ezen a téren), tehát véleményünk szerint megkérdőjelezhető az az álláspont, hogy ez a probléma nem jelentős, a fentebb leírt rendellenesség következtében. Természetesen, a belföldi befektető potenciálisan hozzáférhet olyan előnyökhöz, melyekkel a külföldi befektető nem feltétlenül rendelkezik (például a helyi joggyakorlat és jogérvényesítés nagyobb ismerete, a bírói elfogultság hiánya). Álláspontunk tehát az, hogy habár létező probléma, de többé-kevésbé ellensúlyozza egyrészt az, hogy a belföldi befektető helyzeti előnyben van bizonyos fókig (ugyebár az állammal szemben még hazai befektetőként is nehéz érdeket érvényesíteni), másrészt pedig a választottbírók függvényében lehetséges, hogy sikerül hozzáférnie az ISDS eljáráshoz közvetve.

Talán az egyik leginkább alátámasztott kritika a vita által érintett helyi közösségek kizárása az ISDS eljárásból. Az elméleti anyag kapcsán demonstrálta az értekezés, hogy az ISDS-t tartalmazó egyezmények, és az eljárási keretrendszerek tipikusan nem foglalkoznak a releváns helyi közösség részvételével az eljárásban. Ehhez kapcsolódik a gyakorlatban jól megfigyelhető és visszatérő tendencia, hogy a külföldi befektető a helyi vagy regionális önkormányzattal vagy közösséggel került vitába (lásd például *Vatenfall v. Germany (I)*, vagy az *Abengoa v. Mexico*), vagy pedig egyenesen a külföldi befektető tevékenysége okozott kárt a helyi közösségnek (például *Renco v. Peru (I)-(II)*). Ugyanakkor, ezekben az esetekben az a jellemző, hogy az ISDS eljárás keretében a választottbírók nem foglalkozik különösen a helyi közösségek és önkormányzatok érdekével vagy álláspontjával, azok bevonása az eljárásba szinte teljesen a fogadó állam központi szerveinek jóindulatára van bízva. Ez bizonyos erősebb jogállamisággal rendelkező fejlett országokban elképzelhető (például Kanada, az értekezésben megvizsgált jogesetek alapján), de közel sem garantált. Ennek fényében egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a helyi, illetve regionális önkormányzatok és közösségek ISDS eljárásból való kizárása jelentős és gyakori problémának tűnik, a gyakorlat kellőképpen megalapozza létezését és relevanciáját.

Egy kapcsolódó kritika volt a civil szervezetek hasonló kizárása az eljárásból. Ahogy például a *Pac Rim v. El Salvador* kapcsán felmerült az értekezésben, a civil szervezetek alapvetően csak *amicus curiae* formában jelenhetnek meg az ISDS eljárásban, de nem feltétlenül férnek hozzá az ügy ténybeli és eljárási adataihoz, és a választottbírók is látszólag több esetben nem veszik figyelembe őket. Pedig a civil szervezetek emberi jogi és környezetvédelmi

munkája sok szempontból releváns is lehetne az adott ügy megítélésében, különösen annak eldöntésében, hogy valóban igazolt közérdek szerint cselekedett-e a fogadó állam a vitatott intézkedése meghozatalakor. A választottbírók érvelése ezen a téren elég sokrétű, de tipikusan úgy tűnik abból fakad, hogy a választottbírók alapvető feladatuknak azt tekintik, hogy a jogalapot nyújtó egyezményt értelmezzék, így más nemzetközi egyezmények nagyfokú figyelembevételével, illetve egyik vitázó félhez sem köthető harmadik fél bevonása az eljárásba, feltehetően nem tűnik számukra túlságosan célravezetőnek. Mindenesetre, hasonlóképpen a helyi közösségek és önkormányzatok kizárásához, ezt is véleményünk szerint egy élő és alátámasztott problémának lehet tekinteni az ISDS eljárásban.

Az egyik leggyakrabban és legerőteljesebben megfogalmazott kritika az ISDS eljárással szemben a transzparencia hiánya, amit szintén vizsgáltunk. Egyrészt, az elméleti joganyag tekintetében úgy tűnik nem túlságosan markáns a kérdés, a transzparenciát tipikusan a vitázó felek döntési körébe utalják az egyezmények és az eljárási keretrendszerek, jellemzően csak egy minimális nyilvános bejegyzési köteletség (a jogeset alapvető adatairól) érvényesül. A tényleges gyakorlat tekintetében viszont úgy tűnik, hogy a jogesetek jelentős része megismerhető, bár néhány nagyobb profilú ügynél (például a vizsgált *Veolia v. Egypt*-nél) csak másodlagos források lelhetőek fel, a felek azon döntése következtében, hogy nem hozzák nyilvánosságra az ügy kimenetelét tartalmazó dokumentumokat. Ez különösen gyakorinak tűnik a peren kívüli megegyezéssel záruló eljárások esetében, habár előfordul, hogy a választottbírók hoz egy ítéletet, ami a megegyezést tartalmazza, és ez nyilvánossá válik. További észlelhető probléma, hogy a transzparencia érezhetően csak utólagosan érvényesül igazán: a tényleges eljárás során hozott közbenső ítéletek és más dokumentumok nem feltétlen mindig megismerhetőek (habár ez is előfordul). Így összességében arra a következtetésre juthatunk, hogy a transzparencia hiánya egy részben megalapozott kritika, nem olyan mértékben, mint a két fentebb tárgyalt kritika, de ennek ellenére jelentősnek tekinthető. További adalék, hogy a befektetőnek sem érdeke (például a konkurencia következtében), illetve a fogadó államnak sem feltétlen érdeke (például az esetleges korrupció következtében) a nyílt eljárás, így azt is megállapíthatjuk, hogy a transzparencia hiánya mindkét vitázó fél érdekében áll, és mivel ahogy fentebb említettük, ez leggyakrabban láthatóan a peren kívüli megegyezés kapcsán jelentkezik, tehát lehetséges, hogy a transzparencia hiánya elősegíti ezeket a megegyezéseket. Ennek az is lehet az oka, hogy a bizalmi módon kezelt megegyezés révén mindkét fél le tudja csendben zárni a vitát,

egyik sem veszíti el a tekintélyét, azaz ahogy az ázsiai-angolszász régiókban szokás mondani, „lose face”.

Az ISDS eljárásban az ugyanazon jogforrás egységes értelmezésének hiánya is kritikát kiváltó jelenség. A választottbírók nincsenek kötve precedens által, az adott ügyet a saját értelmezésük szerint döntenek el, és nincs igazából olyan szerv sem, ami az egységes jogértelmezést biztosítani tudná. Habár a felek és a választottbírók is gyakran hivatkoznak korábbi ügyekre, ezeket nem szükséges követnie az utóbbinak. Ennek a kritikának az alapját jól demonstrálja az értekezésben vizsgált elmélet és gyakorlat is. Az elemzett egyezmények és eljárási keretrendszerek nem igazán tartalmazzak mechanizmusokat arra nézve, ami mondjuk egységes jogértelmezésre ösztökélné a választottbírókat, vagy valamilyen másféle módon garantálná ezt. Ezért az elméleti anyag alapján nehéz előre kiszámítani a választottbírók döntését. A vizsgált gyakorlat, tehát a jogesetek, többé-kevésbé tükrözik is ezt, hasonló esetekben hasonló anyagi jogi elemeket lényegesen eltérően értelmeznek a választottbírók. Az egységes értelmezés hiánya pedig bizonytalanságot szül, különösen ha összekötjük a kiterjesztő értelmezés elterjedtségével kapcsolatos problémákkal. Ennek következtében ezt a kritikát megalapozottnak tekinthetjük. Más kérdés természetesen, hogy az ISDS eljárás jellegéből következik az, hogy még ugyanazon jogforrást sem egységesen értelmeznek a választottbírók, így nem is orvosolható a probléma az ISDS eljárás lényeges revíziója nélkül.

Az ISDS eljárás költségeihez és kimeneteléhez kapcsolódó kritikák

Végezetül, áttérve az ISDS eljárás költségeihez és kimeneteléhez kapcsolódó kritikákra, először is kijelenthetjük, hogy a kártalanítási és eljárási költségek mértéke kapcsán megfogalmazott kritika erősen alátámasztható az értekezésben folytatott kutatás alapján. Specifikusan a statisztikai fejezet alapján tudtuk kikövetkeztetni, hogy az eljárási költségek igen magasak, különösen a fejlődő országok számára. Hasonlóképpen, habár a kártalanítási összegek változóak a relatív alacsonytól kezdve a legtöbb fogadó állam számára már jelentős összegekig, alapvetően itt is azt figyelhetjük meg, hogy különösen a fejlődő országok számára problematikus lehet ezen összegek kifizetése. Ehhez kapcsolódnak az elhúzó eljárások, aminek keretében akár ahogy láthattuk a *Renco v. Peru (I-II)* esetekben, a joghatóság hiányának megállapítása is évekbe telhet, vagy ha meg is állapítják a joghatóságot, az érdemi kérdések eldöntése még sok további évet fog igénybe venni. A jogesetek és statisztikai adatok alapján tehát úgy tűnik megalapozott az érvelés, az ISDS eljárás költségei a fogadó állam szempontjából mindenképpen problémásnak tűnnek. Természetesen ehhez hozzájárul, hogy a kisebb vállalatok esetében ez kétélű probléma, azok

számára a magas eljárási költségek hasonló terhet fognak jelenteni, mint a fogadó államnak, ha nem nagyobb.

A szabályozási befagyasztás értékelése

Utolsó lényeges kritikánk a szabályozási befagyasztás jelensége. Az értekezésben megvizsgáltuk a jelenség kialakulását, meghatározását és altípusait. Ezen kívül, meghatároztuk az értekezés által dominánsan használt egységesített szabályozási befagyasztási fogalmat, miszerint a fogadó állam az elvesztett befektetésvédelmi választottbíráskodási ügy következtében tartózkodni fog a külföldi befektetők érdekeivel ellentétes intézkedésektől, és ez a fagyasztási hatás kihathat más fogadó államokra is, amelyek főleg gazdasági szempontból hasonló helyzetben vannak a peresztes állammal. A kérdés tehát az, hogy az elmélet és a gyakorlat is alátámasztja a szabályozási befagyasztás ezen meghatározását? Az eljárási szabályok kapcsán láthattuk, hogy habár többé-kevésbé egyenlő feltételeket biztosít a két vitázó félnek az ISDS eljárás, ezek a szabályok végső soron inkább a külföldi befektetőnek kedveznek, semmint a fogadó államnak, habár nem jelentős mértékben. Ahogy már maga a fenti meghatározás is sejteti, inkább a gyakorlat adja meg a választ a kérdésre. A vizsgált releváns jogesetekben azt láthattuk, hogy néha megjelent a fogadó állam tartózkodása az érintett terület szabályozásától egy ISDS eljárást követő időszakban, vagy azt megelőzően (ha a határon átnyúló fagyasztás gyanúja merült fel). Gyakran tapasztalhattuk a kutatás során, hogy az állam peren kívüli megegyezésben tett kötelezettségvállalás eredményeképpen vontta vissza az intézkedéseit, és zárkózott el a kérdés további szabályozásától, mint például a Kanadát érintő esetekben, vagy a *Vattenfall v. Germany (I)* esetben. Tehát, a fogalom precedens alapú befagyasztásra vonatkozó része látszólag nem teljesen igazolható: ugyan végső soron a szabályozási befagyasztáshoz hasonló eredmény kerül megvalósulásra, viszont ez nem a fogadó állam egyéni elhatározása miatt következik be a rendelkezésre álló vizsgált ügyek alapján, hanem a felek közös megegyezéséből következően (természetesen kérdéses, hogy erre a közös megegyezésre mennyire volt rákényszerítve a fogadó állam). Ennek hiányában pedig nem igazán észrevehető, hogy megvalósulna szabályozási befagyasztás. A fogalom másik részét az úgynevezett határon átnyúló befagyasztás képezi. Az érintett vizsgált jogesetek tekintetében itt alapvetően arra a következtetésre juthatunk, hogy a külföldi befektetői oldalon mindenképpen megjelenik ez az elrettentési logika, több esetet is felhozhatunk (*Dow v. Canada*, a két *Philip Morris* jogeset, stb.) ahol láthatólag arra törekedtek a külföldi befektetők, hogy elérjék azt, hogy más önkormányzatok vagy környező államok ne vezessenek be hasonló szabályozást, mint az ISDS eljárásban megtámadott fogadó állam.

Ha azt próbáljuk eldönteni, hogy ez sikeres taktika-e, akkor meglehetősen vegyes képet kapunk. Konkrétan a *Philip Morris*-t érintő két jogesetben is látható az eltérés: a *Philip Morris v. Australia* láthatóan csak korlátozott módon, ideiglenesen tudta megfékezni az érintett dohányügyi szabályozás bevezetését (különösen Új-Zéland tekintetében érvényesült ez látszólag), de végső soron nem tűnik eredményesnek a taktika. Ugyanakkor, a *Philip Morris v. Uruguay* láthatólag hatásosabb eredményt hozott a külföldi befektető számára, a pervesztesség ellenére: a „célpontok” törekvései hasonló intézkedések meghozatalára láthatóan elakadtak az ISDS eljárás során és azt követő időszakban. Természetesen ennek minden bizonnyal összetett okai vannak, nem lehet csak és kizárólag az ISDS eljárásnak betudni őket, de nem teljesen ok nélkül feltételezhetjük, hogy az ISDS eljárás legalábbis közrejátszott valamilyen szinten. Ennek értelmében arra a következtésre juthatunk, hogy a szabályozási befagyasztás elméleti szinten létezik, megalapozott kritika, viszont a gyakorlati érvényre jutása megkérdőjelezhető. Leginkább fejlődő országok esetében tekinthető hatékony taktikának, legalábbis a határon átnyúló befagyasztás tekintetében. Mindenesetre egyértelmű, hogy az ISDS eljárásnak, ilyen vagy olyan formában, torzító kihatása lehet a fogadó állam és más államok jogalkotására.

Mielőtt áttérnénk a második kutatási kérdés vizsgálatára, érdemes itt röviden értekeznünk Magyarország helyzetéről is. Ahogy a statisztikai fejezetből egyértelműen kimutatható, Magyarország egyre több ISDS eljárással kell, hogy szembesüljön, és egyre nagyobb kártalanítási és eljárási összegek kifizetésére kényszerül. Tehát felmerülhet a kérdés, hogy Magyarország számára terhet jelent-e az ISDS eljárásokban való részvétel. A válasz úgy tűnik erre, hogy igen, legalábbis a statisztikai fejezetben feltárt adatok fényében. Ugyanakkor, nem tekinthetünk el attól, hogy az ISDS eljárásban való részvétel alapvetően szükséges ahhoz, hogy egy adott ország külföldi tőkéhez jusson, amire Magyarországnak is mindenképpen szüksége van. Tehát, habár nem feltétlenül előnyös közvetlenül számunkra az ISDS eljárásokban való részvétel, a gazdasági szükség indokolja ezt.

Az ISDS alternatívái

A fenti észrevétel el is vezet minket a második kutatási kérdéshez: milyen alternatívák állnak rendelkezésre az ISDS eljárás mellett (vagy helyett), és ezek képesek-e orvosolni hiányosságait? Ugyan vannak nem kötelező erejű eljárások, mint a mediáció és a békéltetés, ezek inkább segédszerepet töltenek be az ISDS választottbírói eljárás kapcsán, semmint az teljesértékű alternatívái. A kötelező erő hiányában ezek az eljárások nem képesek rendezni a vitát olyan jelleggel, mint egy választottbírói eljárás. Az ISDS eljárás alternatívája tehát csakis egy olyan eljárás lehet, ami kötelező érvénnyel is bír. Erre egy

példa lenne a belföldi bírósági út. Habár a belföldi bírósági út nem rendelkezik az ISDS eljárást érintő kritikákkal, az ISDS eljárás pontosan azért jött létre, mivel a külföldi befektetők a belföldi bírósági eljárás tekintetében is több problémába ütköztek, és az ISDS eljárás ezeket kívánta kikerülni. Tehát ha az ISDS eljárást lecserélné a rendes bírósági út teljes mértékben, akkor csak visszatérnénk a korábbi problémákhoz. Ugyanakkor, ahogy az *Achmea v. Slovakia* jogeset és következményei mutatják, az Európai Unión belül egyre nagyobb a nyomás arra, hogy a külföldi befektető és fogadó állam vitáit ismételten a belföldi bírósági útra tereljék vissza (ezen viták jelentős része egyébként is ezen az úton kerül rendezésre). Habár a jogeset kontextusa erősebben az uniós joghoz kötődik semmint a dolgozatban vizsgált kritikákhoz, és emiatt nem feltétlenül alkalmas az általános következtetések levonására a mi szempontunkból, ennek ellenére az EU-n belüli ISDS eljárásokra gyakorolt hatása tagadhatatlan. Továbbá, a kritikai szempontból is racionális lépés, hisz a bírói függetlenség és a jogállamiság hiánya nem igazán jellemző az uniós tagállamokra (legalábbis fejlődő országokhoz viszonyítva). Továbbá, a különböző uniós eljárási harmonizációk révén ezeket az ügyeket konzisztensen lehet elbírálni, eredményük kikényszeríthető az EU egész területén. Természetesen ez csak az Unión belüli jogviták esetében járható út. Véleményünk szerint az *Achmea v. Slovakia* ügyet alapvetően pozitívan lehet megítélni, a fentebb leírt okokból igazából nincs reális szükség az ISDS eljárásra az aktuális unión belüli befektetői-állami jogviszonyok tekintetében. A magas fokú jogállamiság és tagállamok közötti jogi összhang következtében a legtöbb esetben a külföldi befektetőt nem éri tényleges hátrány a belföldi bírósági út alkalmazása következtében.

Egy másik, szintén az Európai Unióhoz köthető alternatíva, aminek egy külön fejezetet is szenteltünk az a Befektetési Bírósági Rendszer, avagy az ICS. Az értekezésben részletesen áttekintettük ezen eljárás elemeit, előnyeit és hátrányait, egyértelmű, hogy számos kritikát orvosolni tudna ez az alternatíva. Több szempontból is előnyösebb ez az állandó nemzetközi bírósági modell, különösen például az egységes jogértelmezés biztosítása és a bírói függetlenség tekintetében. Más kritikákat is potenciálisan orvosolhatni lehetne ezzel az először a CETA-ban megjelenő rendszerrel. Ugyanakkor ennek útjában két tényező áll: egyrészt még a gyakorlatban nem láttuk ennek az eljárásnak a működését, tehát nem tudjuk teljes bizonyossággal állítani, hogy a meglévő problémákat megoldja, vagy hogy nem támadnának újabb problémák ahogy a joggyakorlat fejlődik a bíróságon belül. Másrészt pedig a Befektetési Bírósági Rendszer egyértelműen az Európai Unióhoz köthető, és látszólag csak az EU törekszik aktívan arra jelenleg, hogy az ICS alkalmazásra kerüljön a befektetésvédelmi vitarendezésben. Ennek tekintetében ugyan felmutathatunk bizonyos

nemzetközi sikereket megkötött befektetésvédelmi tartalmú kereskedelmi egyezmények tekintetében, de még semmiképp sem mondhatjuk el, hogy realiztikusan képes lenne az ICS eljárás lecserélni az ISDS-t, legalábbis addig amíg nem tudja az Európai Unió meggyőzni más államokat a rendszer adoptálásáról.

Összességében tehát mindkét kutatási kérdést sikerült megválaszolni az értekezés elkészítése során. Megállapítottuk, hogy mely ISDS eljárással szembeni kritikák megalapozottak, és milyen mértékben, az elméleti és gyakorlati anyagokat is figyelembe véve. Továbbá, sikeresen megvizsgáltuk és értelmeztük a második kutatási kérdés kapcsán az aktuálisan egyetlen relevanciával bíró alternatív eljárást, a Befektetési Bírósági Rendszert. Az ISDS eljárás jövője még mozgásban van, habár a 2000-es évek elejére látszólag bebetonozta pozícióját, mint az egyik legfontosabb befektetésvédelmi vitarendezési eszköz, a legutóbbi évek fejleményei mégiscsak kétségbe vonták pozícióját. Az Európai Unió tekintetében pedig mindenképpen megállapíthatjuk, hogy az *Achmea v. Slovakia* és az ICS eljárás megjelenése látszólag megindította a közösséget az ISDS eljárás eliminálása felé, habár az előbbi esetben egy uniós jogi kérdés vezetett az ISDS eljárás kiküszöböléséhez, míg az utóbbiban alapvetően az értekezésben is elemzett kritikák és a CETA-hoz kapcsolódó társadalmi nyomás. Természetesen ez nem lehet teljeskörű, hisz azokban az esetekben, ahol egy harmadik állam nem hajlandó elfogadni az ICS alkalmazását, a befektetőknek továbbra is lehetősége lesz az ISDS eljárásra, az EU belső vitáiban viszont látszólag előbb vagy utóbb el fog tűnni az ISDS eljárás, feltéve, hogy a jelenlegi tendenciák nem vesztenek lendületükből és tovább folytatódnak.

Publikációs Lista

1. Hajdu Gábor. *The Future of International Investment Arbitration: an EU Perspective*. In: Andrea, Čajková; Daniel, Klimovský; Natália, Brovina Mulinová. SOCIÁLNE VEDY Z PERSPEKTÍVY MLADÝCH VEDECKÝCH PRACOVNÍKOV V. Trnava, Szlovákia : FSV UCM v Trnave (2021) p. 192.
2. Hajdu, Gábor. *Investment Arbitration and the Public Interest*. HUNGARIAN YEARBOOK OF INTERNATIONAL LAW AND EUROPEAN LAW 8 p. 75 (2020).
3. Hajdu, Gábor. *Recent Investment Cases Against EU Member States: Europe's Green Energy Policies Under Threat?* In: Kristína, Hoghová; Daniel, Klimovský; Boris,

- Kolman (szerk.) *Sociálne vedy z perspektívy mladých vedeckých pracovníkov IV.* : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Trnava, Szlovákia : Fakulta sociálnych vied Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, (2020) pp. 124-128.
4. Hajdu, Gábor. *A szabályozási befagyasztás fejlődése és jövője.* KÜLÜGYI MŰHELY 2 : 1 pp. 146-160. , 15 p. (2020).
 5. Hajdu, Gábor. *Értékdilemmák befektetésvédelmi szerződésekben: gazdasági fejlődés kontra közérdek.* In: Fejes, Zsuzsanna; Lichtenstein, András; Márki, Dávid (szerk.) *Jog, erkölcs, kultúra : Értékdilemmák és identitások a jogrendszerben.* Szeged, Magyarország : Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (2020) 132 p. pp. 51-60. , 10 p.
 6. Víg, Zoltán ; Hajdu, Gábor. *New Model of Investment Protection under CETA.* In: Nagy, Csongor István (szerk.) *World Trade and Local Public Interest : Trade Liberalization and National Regulatory Sovereignty* Heidelberg, Németország : Springer International Publishing (2020) 269 p. pp. 243-252. , 10 p.
 7. Víg, Zoltán ; Hajdu, Gábor. *Investment Arbitration at the Crossroads of Public and Private International. Current Issues with ISDS.* In: Rozehnalová, Naděžda (szerk.) *Universal, Regional, National – Ways of the Development of Private International Law in 21st Century* Brno, Csehország : Masaryk University Press (2019) pp. 366-389. , 24 p.
 8. Víg, Zoltán ; Hajdu, Gábor. *Serbia and Montenegro.* In: Nagy, Csongor István (szerk.) *Investment Arbitration in Central and Eastern Europe: Law and Practice.* Cheltenham, Egyesült Királyság / Anglia : Edward Elgar (2019) 602 p. Paper: 12.
 9. Hajdu, Gábor. *Regulatory Chill: The Hidden Dangers of Investment Arbitration for EU Countries.* In: Renáta, Kocúrová; Róbert, Frimmel (szerk.) *Sociálne vedy z perspektívy mladých vedeckých pracovníkov II.* : Zborník príspevkov z konferencie mladých vedeckých pracovníkov (7. – 8. november 2017). Trnava, Szlovákia : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, (2018) pp. 37-40. , 4 p.
 10. Hajdu, Gábor. *Investment Court System: a CETA új befektetésvédelmi mechanizmusa.* In: Erdős, Csaba (szerk.) *Doktori Műhelytanulmányok 2018 - Doctoral Working Papers 2018* Budapest, Magyarország : Gondolat Kiadó (2018) 447 p. pp. 300-309. , 10 p.
 11. Víg, Zoltán ; Hajdu, Gábor. *Investment Protection under CETA: a New Paradigm?* In: Nagy, Csongor István (szerk.) *Investment Arbitration and National Interest.*

Indianapolis (IN), Amerikai Egyesült Államok : Council on International Law and Policy (2018) 233 p. pp. 209-223. , 15 p.

12. Víg, Zoltán ; Hajdu, Gábor. *Ceta and Regulatory Chill*. In: Görög, Márta; Mezei, Péter (szerk.) A szellemi tulajdonvédelem és a szabadkereskedelem aktuális kérdései. Szeged, Magyarország : Iurisperitus Bt. (2018) 144 p. pp. 44-54. , 11 p.